

VODY ZNÁMÉ I NEZNÁMÉ

Tadié, Jean-Yves. *Neznámé jezero: Mezi Proustem a Freudem*. Přel. Miroslav Drozd a Karla Korteová. Praha: Pulchra, 2020, 219 s.

Catherine Ébert-Zeminová
Univerzita Karlova
catherine.ebert@yahoo.fr

Vzhledem k nedávnému úmrtí Jiřího Pechara věnuji recenzi památce tohoto literárního vědce, překladatele a pedagoga, s jehož jménem je Marcel Proust v českém prostředí spjat.¹

Studie proslulého proustologa Jeana-Yvesa Tadiého, která se k nám dostává po osmi letech od svého vydání ve Francii, o sobě prozrazuje mnohé už svým názvem. Obraz jezera pro skrytý a běžné pozornosti unikající duševní život přejal autor z posledního dílu Proustovy epopoje, aniž opomněl upřesnit, že Freudovu nevědomí odpovídá u romanopisce neurčitěji vymezená oblast mimovolního duševního života.² Z druhé části titulu vyčteme autorův *modus operandi*, ještě než je tento postup, který by bylo možno nazvat meta-komparativním, rozveden v předmluvě. Tadiému záleží na křížové či zkřížené četbě (*lecture croisée*), a proto hned v úvodu upozorňuje na její odlišnost od „aplikované psychoanalýzy“. Jeho přístup totiž zrovnoprávňuje „objekt“ — na nějž dosavadní, ve freudismu kořenicí interpretační metody (s dílčí výjimkou textanalýzy) víceméně přikládaly psychoanalytické prizma — s čtecí mřížkou. Jednosměrný výkladový algoritmus „číst x Freudovou optikou“ je doplněn o směr opačný, kdy na Freuda zároveň nahlížíme perspektivou x (autora, díla a přesněji celým ideově-estetickým univerzem).

J.-Y. Tadié, největší současný znalec Proustova díla a života a editor *Hledání v Plejádě* (1987–1989), tak zve čtenáře na pomezí, aby je provázel podél styčné, ba průnikové linie „dvou inteligencí, dvou přístupů, dvou postojů k lidem a světu, ale i k sobě samému“ (s. 14). A zve na toto rozhraní najmě ty čtenáře, které Proust zasáhl svým až iniciačně kruciálním odhalením či stvrzením hermeneutické povahy skutečnosti světa i nás samých, svým brilantním rozkrýváním či *zjevováním* ontogenní moci i ne-moci subjektivity. Neboť Proust, řečeno konkrétněji, je esenciální tím, že uchopil, jak skutečnost vyvstává z veškerého vnitřního dění v člověku (nejen z našich vzpomínek, ale také z našich vjemů, pocitů, mínění, soudů a jejich propletenců), do jaké míry a proč nám samým její tvarování uniká, jak se tento proces děje námi i mimo

1 Srov. Šotolová, Jovanka. „Dlouho jsem chodil brzy spát“: K hledání ideálního tvaru Proustova *Hledání*“. *Svět literatury*, 29, 2019, č. 59 [vyšlo k devadesátým narozeninám Jiřího Pechara], s. 32–51.

2 Tíhnutí Proustovy představivosti k vodním útvarům při metaforizaci duševního života, zejména nevědomého, byt' nejde o obrazy „obsesivní“, náleží mezi četné prvky, jež koření v symbolismu.

nás stupňovitě uspořádanými pochody, jak a proč se nás dotýká kontinuum či non-kontinuum mezi smyslovým a intelektovým, vědomým a nevědomým i tělesným a duševním, to vše v onom nepřekročitelném rámci, který je vyhrazen lidskému bytí a v němž moderní subjekt ve fatální nerozhodnosti mezi tragikou a optimismem může i nemusí rozpoznat, nakolik je skutečnost jeho zrcadlem.

Je nasnadě, že otci psychoanalýzy náleží zásluha obdobná. Paralela mezi Proustem a Freudem tedy nepřekvapí, tím spíš že byla ne-li očividná, tedy přinejmenším zřejmá už za jejich života. Poprvé ji promýšlel kritik Jacques Rivière, který už roku 1924, pouhé dvě léta po Proustově smrti — od níž letos uplyne 18. listopadu sto let — sdružil oba velikány coby autory průlomových poznatků o „lidském srdci“.³ Přínos esejisticky traktovaného *Neznámého jezera*, kde ze sebe Tadié se zjevným potěšením setrásl jho akademické kázně, však spočívá jinde. Zaprvé v nápadu nechat spolu umělce a vědce „rozmlouvat“ skrze jejich texty, jež se vynořují a prolínají v Tadiého a skrze jeho zprostředkování v našem vlastním duševním prostoru na základě obsahových a epistemických analogií, volně, byť uvnitř tematicky uspořádaných celků, jako by četba probíhala zčásti na analytickém gauči. J.-Y. Tadié dává úryvkům samým značnou svobodu, aby se na nosné energii asociativity podílely svou vlastní zjevnou i podprahovou významovostí, v jisté době s již zmíněnou textanalýzou. Tímto dialogem J.-Y. Tadié překryvy mezi Proustem a Freudem nejen ukazuje a ilustruje, ale bezprostřední textovou a kontextovou konfrontací proniká za lexikální i sémantické rozdíly a pojmové lomy či rozptyly a nechává „pokrevní“ příbuzenství obou zakladatelů modernity vyrůstat z jeho hlubšího podloží. Zadruhé je *Neznámé jezero* cenné tím, že se záměr nenakládat s Proustovým životem, natož s jeho dílem jako s pouhým ilustračním, popřípadě kazuistickým materiálem Tadiému podařilo naplnit. To se na přínosu *Neznámého jezera* podílí nejvýznamněji a je třeba poznamenat, že neodchýlit se od vytyčeného postupu je obtížnější, než by se mohlo zdát — a to z několika příčin. Aplikace psychoanalýzy na sféru kultury a umění je stará jako Freudovo učení. Krom délky tradice, tj. váhy genealogického prvenství,⁴ však působí v její prospěch fakt, že tuto cestu otevřel sám Freud a že příklady kulturní psychoanalýzy pocházející přímo z jeho pera i přes pozdější oprávněné revize stále prozařují interpretační prostor prestiží zakladatelského počínu.

Na druhé straně by se dalo předpokládat, že vědomí škod, jimiž tato metoda proslula a jež napáchalo zélóství, dogmaticčnost či oborově zaslepený interpretační fundamentalismus, skýtá proti excesům dostatečnou ochranu.⁵ J.-Y. Tadié však toto

3 Rivière tehdy řídil *Nouvelle revue française* a cyklus jeho přednášek vyšel časopisecky o něco později: Rivière, Jacques. „Quelques progrès dans l'étude du cœur humain (Freud et Proust)“. *Les Cahiers d'Occident* no 4. Paris: Librairie de France, 1927.

4 I kdybychom nechali stranou daleko více jungovsky inspirovaného Bachelarda, ostatní modely vznikly později, od Mauronovy psychokritiky po Bellemin-Noélovu textanalýzu včetně Bayardovy aplikace literatury na psychoanalýzu, jakkoli autor proklamuje její nezdar (Bayard, Pierre: *Peut-on appliquer la littérature à la psychanalyse*?. Paris: Les Éditions de Minuit, 2004).

5 O těchto interpretačních sporech dobře vypovídá polemika mezi Rolandem Barthesem a Raymondem Picardem o přístupu k Jeanu Racinovi, která v první polovině šedesátých let posloužila jako katalyzátor pro vznik Nové kritiky.

riziko nepodceňuje. A právě zrcadlové čtení je kromě svých jiných výhod výzbrojí proti nebezpečí, jež v interpretačním terénu stále ještě číhá.⁶ Dvousměrné zrcadlení, chceme-li inter-spekularita, kterou titulní příslovce ohlašuje, naznačujíc zároveň její význam a funkci, přináší nadto další zisk. Podobně jako je tomu ve vztahové psychoanalýze,⁷ která Freudův monadický model vztahu mezi analytikem a pacientem nahradila dyadickým, vyvstává z rovnocenné výměny mezi oběma jejími účastníky další rozměr, onen meta-komparativní oblouk, jenž se nad nimi klene, jenž je společný oběma, avšak jež si nemůže výhradně přivlastnit ani nárokovat žádný z nich. Vedle této vertikály či v její amplitudě současně probíhá čtení po horizontále, jak už bylo řečeno, v alternaci mezi obecným vyznačováním témat, která Proust a Freud sdíleli, a jejich konkretizací skrze citace. Takto vedený hermeneutický pohyb pak zajišťuje *Neznámému jezeru* metodologickou pregnanci.

Témata uspořádal autor do 18 oddílů-„hesel“, jež pojmenovávají nejpodstatnější jevy lidské existence v jejich *explicite* nebo *implicite* psychickém významu. Leckteré z nich si snadno domyslíme: sny, Oidipus, nevědomí, dětství — a duševní archeologie vůbec (ovšemže paměť), homosexualita a bisexualita, chybný výkon, láska, žárlivost, ztráta (truchlení)... Skladba podle obsahového kritéria přitom nebrání tomu, aby se i při veškerém uznání rozdílu mezi uměleckou a vědeckou tvorbou odhalily rovněž souzvučky heuristické a „metodologické“: Tadiého výše popsaná práce s citacemi totiž napomáhá tomu, aby dokumentovaly nejen to, že Freuda a Prousta přitahovaly tytéž otázky, nýbrž i to, že oba géniové na ně odpovídali velmi podobně, či dokonce shodně. J.-Y. Tadié správně nastiňuje, že jejich nápadnou blízkost nelze odbýt pouhým poukazem na „ducha doby“, kdy v Paříži i Vídni stejně jako v dalších evropských ohniscích intelektuálního kvasu nové paradigma z převratných hypotéz a objevů teprve — byt zároveň už — krystalizovalo.

Autor připomíná i podobnosti dané vnějšími okolnostmi jako Freudovo medicínské školení a prostředí ovlivněné profesí Proustova otce-lékaře, který s Freudem sdílel otevřenost vůči nejsoučasnějším poznatkům přírodních věd.⁸ Avšak více akcentuje již uvedené „pokrevní příbuzenství“ obou duchů, „pod-texty“, půdu, z níž reflexe, texty, intuice jednoho i druhého vyrůstají. Na malých citačních plochách a v těsných juxtapozicích nechává promlouvat především ty rysy Freudovy a Proustovy osobnosti, které k sobě umění a vědu přichylují. Ponouká nás tak k tomu, abychom byli ostražitější ke schematizacím, když dosvědčuje, že předpoklady, jež běžně

6 Dokladů o tom, jak je tato obezřetnost oprávněná, není málo (z poslední doby například Françoise Barteauová a její oidipovské čtení vztahového trojúhelníku mezi Tristanem, Izoldou a králem Markem ve středověkých tristanovských legendách. Srov. Barteau, Françoise. „Les romans de Tristan et Yseut, essai de lecture psychanalytique“, 2009 [on-line]. [cit. 30. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.pimido.com/sciences-humaines-et-sociales/psychologie/fiche-de-lecture/francoise-barteau-romans-tristan-iseut-essai-lecture-psychanalytique-526492.html>.

7 Vztahová psychoanalýza vznikla ve Velké Británii v osmdesátých letech.

8 S připomínkou, že spojnicí byl v tomto případě Jean-Martin Charcot, jehož přednášky a demonstrace v pařížské nemocnici Salpêtrière, jimž nechyběl punc společenských, takřka „mondénních“ událostí, posilovaly myšlenkové ovzduší příznivé pro přehodnocení náhledu na psychosomatický či psychofyzický paralelismus.

přisuzujeme vědecké letoře, lze vysledovat u umělce a že zároveň vlohami obecně spojovanými s náturou uměleckou může být obdařen vědec: autorův důraz na zdánlivost daného protikladu poukazuje na analytickou důslednost, až „vědeckou“ přesnost u spisovatele a na cit pro evropský kulturní odkaz, důvěrnou znalost a soustavně pěstovanou estetickou vnímavost u vědce. Dialektický postup o to lépe nasvěcuje, co měli Freud a Proust společné: kromobyčejný talent k jasnozřivému pozorování vlastní i cizí psýché a schopnost osvobodit se od konvenčního psychologismu a jeho kliše jak v pozorování, tak v pojmenování. Smysl pro dialektiku, který je francouzskému dítěti vštěpován bezmála od kolébky, nás ostatně v *Neznámém jezeře* potěší i jinde. Autorovi vnikl nápad uvést knihu výčtem odlišností, aby ve vtipně rozehrané reflexi zajiskřil paradox.

Připomíná-li závěrem J.-Y. Tadié, jaký hold vzdal Freud umělcům, když prohlásil, že často vědce v jejich klopotné práci předejdou geniálně intuitivním odhalením podstatných pravd, lze litovat (spíše než vytýkat), že autor nevyužil žádné z mnoha příležitostí, aby připomněl podstatnou složku Freudovy modernosti s literaturou těsně související: Freud díky silnému ukotvení ve scientismu, tedy s osvícensky optimistickou, ještě nenalomenou vírou v moc vědy coby civilizační instituce, sice lpěl na vědeckosti psychoanalýzy, ale protože principy svého učení dokládá také na uměleckých dílech, tezauru kazuistik, je zřejmé, že umělecké výpovědi přikládá platnost, kterou lze alespoň v určitých případech klást naroveň validitě klinického materiálu.

A na závěr jednu pikantnost. *Neznámé jezero* recenzovala pouhý měsíc poté, co vyšlo, významná psychoanalytička Élisabeth Roudinescová.⁹ Znalkyně dějin psychoanalýzy uvádí svůj článek úryvkem, jenž vyvrací všechna dosavadní ať už hypoteticky, či konstativně formulovaná tvrzení, podle nichž se Freud a Proust neznali ani osobně, ani skrze svá díla. Proti Tadiého prohlášení „Žádný z nich, a to je zapotřebí zdůraznit, protože tato otázka se opakuje často, knihy toho druhého nečetl...“ (s. 11) Roudinescová staví citaci z pramene, který J.-Y. Tadié nejspíš neměl k dispozici, totiž z obsáhlé korespondence mezi Freudem a Marií Bonapartovou. Ta je uložena v Kongresové knihovně ve Washingtonu, měla by vyjít letos v říjnu v nakladatelství Flammarion a učitel se tu bývalé žačce a poté kolegyni svěřuje, jak ho zklamal *Svět Swannových*...

Toto *erratum* je však z řádu faktů, který do řádu významů nezasahuje. Hodnotu paralel, které J.-Y. Tadié díky neotřelé metodologii zjemnil, tudíž nepodemílá. Naopak nám připomíná, nakolik se sféra duchovních, kulturních, významových pravd klene nad oblastí empirických skutečností. Do *Neznámého jezera* se proto lze nořit dál s důvěrou a s inspirací, kterou nabízí, pokračovat ve speleologickém dobrodružství v prostoru nikoli za zrcadlem, ale mezi zrcadly, z nichž každé je věrné sobě i svému protějšku.

9 Roudinesco, Élisabeth. „Freud et Proust, parallèle impressionniste“. *Le Monde*, 7. 6. 2012. [online]. [cit. 1. 9. 2022]. Dostupné z: https://www.lemonde.fr/livres/article/2012/06/07/freud-et-proust-parallele-impressionniste_1713980_3260.html.